

Laura LAURUŠAITĖ
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Išvietinimo moteriškos reprezentacijos šiuolaikinėje (e)migracijos kūryboje

Santrauka. Straipsnyje siekiama nustatyti poslinkį nuo bendro šiuolaikinės (e)migracijos suvokimo iki specifiskai moteriškos išvietinimo patirties. Tyrimą sudaro dvi dalys, kurias vienija moteriškų įvaizdžių skalė, leidžianti nustatyti įvairias moteriškumo reprezentacijas pastarojo dešimtmečio lietuvių, latvių ir bulgarų (e)migrantų tekstuose. Pirmojoje straipsnio dalyje, remiantis imagologijos pasiūlytu metodologiniu klotiniu, aptariama šeima kaip silpstanti visuomenės ląstelė, socialinis stereotipinių lyčių vaidmenų ir motiniškumo principo kismas, svarstomos kolizijos tarp moters savivaizdžio ir joms primetamų rytų europietės heterovaizdžio, nulemiančio moterų desubjektyvizaciją (*desubjectivization*). Antrojoje dalyje imagologija, derinama su literatūros sociologija (Vytautas Kavolis), padeda narplioti sąsajas tarp moteriškumo ir nacionalumo. Bergždžio moters kūno metaforos interpretuojamos kaip tuštėjančios tėvynės modelis, remiantis kintančio moteriškumo argumentais persvarstomi trūkinėjantys emigrantų ryšiai su tėvyne, tradicija ir nacionalinėmis projekcijomis.

Raktažodžiai: lietuvių emigracijos literatūra, latvių emigracijos literatūra, imagologija, heterovaizdis, nacionalumas, šeima, moteris, tėvynė.

XXI a. (e)migrantai savo tekstuose derina dvigubos subordinacijos žiūrą: *Kito* kaip išvietinto subjekto ir *Kito* kaip moters perspektyvas. Straipsnio idėją paskatino hipotezė, kad lyties perspektyva prisideda prie išvietintos patirties suvokimo ir gali pasiūlyti naujų rakursų kintančiai nacionalumo sampratai traktuoti. Siekiant pagrįsti šią prielaidą tiriamąja medžiaga, buvo pasirinkti lietuvių, latvių ir bulgarų šiuolaikinės (e)migracijos prozos tekstai, vienaip ar kitaip atveriantys moteriškumo sandą. Iki šiol moterų (e)migrančių literatūrą performatyvios tapatybės aspektu straipsniuose yra tyrusios mokslininkės Dalia Kuizininienė¹,

¹ Kuizininienė, Dalia, „Egzilinio patirtys ir tapatybė naujausioje lietuvių prozoje“, *Česlovo Milošo skaitymai* 6. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2013.

Žydronė Kolevinskienė², Dalia Satkauskytė³, išleista knyga „Lietuviškumo ribos: tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje“ (2013), kurioje apeliuojama ir į moterų problematikos lauką (e)migracijos literatūroje.

Siekiant metodologinio nuoseklumo straipsnyje derinamos literatūros imagologijos ir literatūros sociologijos premisos, ypač remiantis Vytauto Kavolio sociologija, kurioje iškeliamas moteriškojo principo svarba bendrame reikšmių rinkinyje ir rekonstruojamos moteriško sąmoningumo konfigūracijos⁴ lietuvių kultūroje. Imagologija kaip tyrimo principas šiuo atveju parankus tuo, kad sieja nacionalinio identiteto ir moteriškumo substancijas: „Kiekvienas nacionalinio identiteto suvokimas yra tiesiogiai ar netiesiogiai susijęs su lyčių skirtumais [gendered]“, o nacionalinių įvaizdžių analizė iš lyties perspektyvos „leidžia mums sukomplikuoti stereotipus ir išvelgti sąsajas, kur kiti išvelgia paprastas opozicijas“⁵. Tai ypač aktualus aspektas nagrinėjant (e)migracijos literatūrą, nes XXI a., pasaulio sraute maišantis įvairiems diskursams, identitetams, grūniant įprastoms hierarchijoms ir apibrėžtoms tradicijoms, lytys irgi netenka joms priskirtų vaidmenų, o moteriškoji retorika literatūroje peržengia tiesioginės patirties ribas.

Vaizduojant moterį (e)migracijos literatūroje itin svarbios kūniškumo, seksualumo, desubjektyvizacijos metaforos. Literatūroje užfiksuotos moterų patirčių reprezentacijos atskleidžia, kad jos gali būti priverstos emigruoti būtent dėl moteriškumo, nes aplinkoje įsigalėjęs vyrų patriarchalinis dominavimas, arba jau emigravusios susiduria su moters kūno sukeltais apribojimais ir diskriminuojančiais tabu. Pasitaiko, kad pagrindinei veikėjai net nesuteikiamas vardas (pavyzdžiui, Andros Manfeldės „Tėviškėlės“ veikėjai): ji kalba daugelio emigravusių moterų balsu ir įkūnija statistinę latvių emigrantę, paprastą moterį iš Latvijos provincijos, emigravusią dėl stūmos veiksnių, iš kurių vienas – buitinis smurtas, gimtinėje žeminantys, mušantys ir terorizuojantys vyrai.

Antrojoje straipsnio dalyje siekiama panagrinėti tėvynės kaip nevaisingos moters įvaizdžio problematiką ir stiprų baltų archetipinį moteriškumą kaip nacionalumą stiprinantį komponentą. Kultūros sociologė Joane Nagel daro prielaidą, kad „nacionalinė valstybė (angl. *nation state*) yra iš esmės vyriška institucija, kuri stengiasi reguliuoti moters seksualumą“⁶. Kaip šio straipsnio autorė yra teigusi, egzodą irgi tradiciškai linkstama analizuoti ir mitologizuoti kaip vyrišką reiškinį, o emigracijos tekstuose vyriškasis kanonas laikomas pagrindiniu⁷. Bandysime įrodyti, kad moteriškumas yra ne mažiau svarbus nacionalumo debatų dėmuo.

² Kolevinskienė, Žydronė, „Tautinio tapatumo paieškos išsivijios moterų prozoje“, *Teksto slėpiniai* 14 (2011).

³ Satkauskytė, Dalia, „Lėtas transkultūrinis tapsmas‘ ir jo vertės naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje“, *Žmogus ir žodis* 2 (2012).

⁴ Kavolio „sąmoningumo konfigūracijų“ arba „sąmoningumo struktūrų“ samprata bendrais bruožais atitinka imagologinę „imagerijos“, kaip įvaizdžių ansamblio ar telkinio, koncepciją.

⁵ Verstraete, Ginette, „Gender“, in *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*, eds. M. Beller, J. Leerssen. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007, 330–331.

⁶ Nagel, Joane, *Race, Ethnicity, and Sexuality: Intimate Intersections, Forbidden Frontiers*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 160.

⁷ Plačiau žr.: Laurušaitė, Laura, *Tarp nostalgijos ir mimikrijos. Lietuvių ir latvių pokario išsivijios romanai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, 75–78.

Moteris kaip motina ir dylanti šeimos institucija

Moterų ir moteriškumo problematikos kontekste reikia atkreipti dėmesį į neigiamus iširusios šeimos ir kintančio motinystės vaidmens vaizdavimo aspektus emigracijos literatūroje. Šeimos kaip nedalomo vienio institucija, atskilus vienai ar kelioms jos ląstelėms (emigravus motinai, tėvui ar abiem tėvams), diferencijuojasi. Lietuvoje ar Latvijoje likę vaikai, socialiniuose kontekstuose vadinami „euro našlaičiais“ (angl. *euro orphans*), paliekami senelių (dažniausiai močiutės) globai, o jų biologiniai tėvai tėra „įsivaizduojama“, abstrakti šeima.

Pagal motyvo kartotės dažnį tipiškiausias (e)migracijos literatūroje išskylantis emigrantės motinos tipažas – moteris su nykstančiu motinystės instinktu, paliekanti savo vaikus dėl uždarbio. Literatūros kūriniuose svarstoma apie emigravusių motinų ir paliktų vaikų santykį, kuris dažnai perteikiamas kaip dramatiškas. Motinos santykis su paliktais vaikais dviprasmiškas: iš pradžių sąmoningai atsisakoma ryšio pasirenkant emigraciją, o paskui deklaruojamas moters be vaiko bejėgiškumas, „blogos“ motinos savimonė. Būtų per kategoriška teigti, kad emigruodamos moterys visai atmeta savo kaip motinų tapatybę, bet emigracija paliekant vaiką skleidžiasi kaip sunkiai su motinyste suderinamas projektas, o tėvų trūkumas padaro trauminį poveikį paliktų vaikų psichikai. Geografiškai nutolusi motina negali būti visavertė, autoritetinga savo vaiko augintoja ir auklėtoja, tik teorinė globėja, o nutolę vaikai savo ruožtu nebėra neatskiriami tėvų tapatybės ir savasties dalis.

Elvyros Davainės ir Julijos Miliūtės vaizduojamų motinų emigrantų pavyzdžiai padeda įvardyti kintančios socialinės tvarkos nulemtą lyčių vaidmenų virsmą ir moters laikyosenos pokytį. Šiuolaikinė moteris (net ir šeimos moteris) turi laisvą valią pasirinkti ir apsispręsti, todėl emigrantės tipažai nebe taip aiškiai pasižymi principinėmis savybėmis, istoriškai siejamomis su moteriškumu, moters prigimtimi: šeimyniškumu, pastovumu, intuicija. Mūsų nagrinėjamai problematikai svarbu, kad emigruojanti motina šį savo veiksmą pagrindžia racionaliu naudos, pragyvenimo argumentu ir atsisako moralinių, egzistencinių motinos kaip gimdytojos įsipareigojimų. Miliūtės knygoje „Ar braškės virsta ferarais?“ moteris suvokia motinos paskirtį, pareigą ir atsakomybę išskirtinai kaip vaikų finansinį aprūpinimą, o atitrūkę nuo motinos „<...> vaikai blogai elgiasi, – nelanko pamokų, jau pradėjo susiveikti alkoholio ir su draugais ruošti vakarėlius tam pačiam tavo sukurptam butelyje, – nes jiems neįdomus gyvenimas vieniems, be tėvų.“⁸ Motinos sąmoningumo entropijos kulminacija – knygos epizodas, kuriame moteris bando kompensuoti savo dukrų jaučiamą mamos trūkumą ekskursija į Angliją (Miliūtė, 202–203). Miliūtės veikia yra vidurinioji matrilinijos grandis, ir, palikdama Lietuvoje ne tik vaikus, bet ir savo motiną, visiškai sutrauko kartų ryšį (91). Nepaisant to, kad Miliūtės reprezentuota motina savo veiksmais valingai deklaruoja atskirtumą ir socialinę nepriklausomybę, atsiribojimas nuo giminystės struktūrų, dukros paklydėlis išgyvenimas išreiškiamas emociinga intonacija ir sentimentalia retorika: „Neužmiršiu ir mamytės ašarų, tokių skaudžiai iki pat širdies gelmių geliančių, kai pasijunti toks mažas ir menkas žmogelis, kažką labai blogo, neleistino padaręs, savo išvykimu iš Lietuvos nubaudęs ne tik save, bet ir labai artimus žmones: vaikus ir Mamytę“ (91–92).

⁸ Miliūtė, Julija, *Ar braškės virsta ferarais?* Vilnius: Obuolys, 2015, 160. Toliau cituojant tyrimo šaltinius skliaustuose nurodoma autoriaus pavardė ir puslapis.

Panašų moters patirties modelį Davainė reflektuoja sąmoningiau, išlaikydama atstumą kaip stebėtoja: „Čia gyventi tikrai patogiu, tačiau labai ilgėjausi <...> savo mergaičių. Jos augo, brendo be manęs. Mano perlaidos negalėjo joms atstoti mamos. Tėvas su buitimi susitvarkydavo puikiai, apmokėtos sąskaitos garantavo, kad neprarasime buto...“ (Davainė, 41). Atitrūkusi nuo šeimos, motinystės ir tėvynės, moteris nutolsta nuo privačiosios sferos, su kuria yra tradiciškai siejama, ir savo patirtimi priartėja prie vyriškojo moduso, o vyrai perima išvykusios moters, motinos vaidmenis. Toks vyro ir moters funkcijų supanašėjimas šiuiolaikinėms moterims sukelia egzistencinius netikrumo, kaltės jausmus, jas lydi nuolatinė savistaba, savo klaidų ieškojimas, saviplaka ir atgaila. Moteris graužiasi, nes yra susiskaldžiusi, jaučia prieštarą tarp prigimties, pašaukimo ir savo naujojo emigrantės – nepriklausomos moters, užgniauzusios savo kaip motinos tapatybę, – vaidmens.

Arijos Cinės (tikr. Sandra Bondarevskia) „Vėstule *Draugos*“ („Laiškai portale *Draugi.lv*“) veikėja, Latvijoje palikusi savo dešimtmetę dukterį Evitą, susiprotėja, kokią žalą jos trūkumas padarė vaiko psichikai, kai pilnametystės sulaukusi dukra motinai išrėžia: „Ką tu apskritai apie mane žinai? Tu net nežinai, kelerių metų man prasidėjo mėnesinės. <...> Aš gyvenau tik su tavo šešėliu, laiškais, telefono skambučiais ir pašto siuntiniais.“ (Cine, 56–57). Motiną labiausiai žeidžia ne dukters vienišumas, o praleista iniciacija į moterystę, svarbiausi dukters brendimo ir moteriškėjimo etapai, ir ateina suvokimas, kad dukra suaugo jai nedalyvaujant. Paaiškėja, kad, kalbėdamasi telefonu, dukra laikydavo priešais save motinos nuotrauką ir „vienu metu kalbėdavosi tiek su nuotrauka, tiek su ja“ (59). Autentišką žmogaus buvimą šalia bandoma kompensuoti plokščiu popieriniu vaizdu ir daiktiniais pakaitalais. Traumuojantis motinos stygius turi ilgalaikių pasekmių su močiute užaugusios mergaitės asmenybei ir elgesiui. Ji stokoja elementarių socialinių įgūdžių, moters elgesio vyrų pasaulyje pamokų, todėl yra itin patikli ir lengvabūdiškai įkliūva į spąstus aferistų, viliojančių nuotakas fiktyvioms vedyboms Airijoje. Dukters atsisakiusi motina savo ruožtu pristatoma kaip praradusi savo asmenybės integralumą ir iki galo neišreiškusi savojo moteriškumo.

Manfeldės „Dzimtenitė“ neapraktikuojama motinystė vaizduojama kaip trūkumo situacija: paliktas sūnus Aleksis dar mažas, neįgijęs visavertės autonomijos. Fiziškai nutolusios motinos meilė savo paliktam vaikui irgi žlugdo, ją lydi įtampa ir savigrauža. Pokalbiai per programėlę „Skype“, sūnaus šventinis vaizdo įrašas tik paaštrina situaciją. Manfeldė vaiko netektį išgyvena kaip dalies savęs atsisakymą, todėl bando užpildyti atsivėrusią spragą santykiais su nauju vyru, vėliau apsisprendžia atsivežti Aleksį į Škotiją. Vaikas bet kuriuo atveju susiduria su dilema: motina arba tėvynė. Analizuojami kūriniai leidžia teigti, kad vaikai vienodai skausmingai išgyvena ir vienos, ir kitos netektį, nes jos lygiavertiškai reikšmingos ir negali būti mainomos.

Unės Kaunaitės romane paaugliams „Laiškai Elzei“ nagrinėjamas Lietuvoje palikto ir su *baba* augančio aštuntoko Šarūno likimas, svarstoma, ar vaikas gali būti laimingas būdamas ne su savo mama. Ši knyga išskirtinė tuo, kad šeimos iširimo sukeltos psichologinės pasekmės vaikui vaizduojamos iš paties paauglio perspektyvos. Susvetimėjusią motiną bando kompensuoti trys kitos moterys: močiutė, mokyklos psichologė ir hipotetinė (išivaizduota) mergaitė Elzė, su kuria, kompensuodamas atskirtį, Šarūnas bendrauja laiškais. Laiškai neegzistuojančiai mergaitei lieka neišsiusti, todėl galima teigti, kad ji yra

imagologinio pobūdžio artumo siekinys. Parodoma, kad tėvų meilės ir globos nepatyręs vaikas yra vienišas, jaučia pripažinimo, bendrystės ir socialinės steigties poreikį, todėl, bandydamas išsikovoti socialinį statusą, susideda su vyresnio pusbrolio Karolio nusikaltėlių gauja, kuri plėšia automobilius. Tėvai ir mokytojai yra pavaizduoti tik kaip funkcijos, nes nesigilina į vaikų emocijas ir pažeistą vidinį pasaulį, apriboja jų asmenybes tik išoriniais poreikiais – pavalgyti, apsirengti, išsimiegoti. Išankstinės etiketės paryškina normalumo ir nenormalumo diskursų vertybines sankirtas, o nusistovėjęsios sąvokos įgyja naujus turinius. Kaunaitė įvardija iškreiptai suvokiamas tėvystės prievoles. Vietoj šeiminių, moralinių ir socialinių santykių kategorijos tėvas, jo sūnaus akimis, įgauna susmulkėjusį finansinės srities apibrėžimą:

„Tėtis“ yra keista sąvoka. Į Angliją jis išvažiavo, kai man buvo gal septyneri. Kartu išsivežė ir tą žodį su visomis jo prasmėmis. Dabar „tėvas“ man yra pinigus siunčiantis žmogus. Mama sako, kad čia svarbu“ (Kaunaitė, 110).

Biologinis tėvo ir motinos ryšys su vaiku, konvertuotas į pinigus, netenka savo pirminių tėviškos ir motiniškos globos, genų perdavimo ir auklėjimo obertonų. Šiuo atveju Šarūnas vaizduojamas kaip eksponentas, kritiškai reflektuojantis situaciją ir dėl to sąmoningesnis už savo tėvus ir mokytojus. Šiuolaikiniai suaugusieji kategorizuoja (gerai – blogai, galima – negalima), o vaikai persvarsto tų etikečių atitiktį tiesai. Pavyzdžiui, Šarūnas apmąsto nusikaltimo kaip baudžiamojo kriminalinio veiksmo prieštaringumą emigracijos kontekste: „<...> išdauži (automobilio stiklą) ir imi. Ir *baba*, ir mama sužinojusios mane smerktų. Čia juk nusikaltimas! Bet kažkodėl ne nusikaltimas palikti vaiką ir išvažiuoti į užsienį. Čia viskas pagal įstatymus“ (Kaunaitė, 62–63). Abiem atvejais tai – vagystė, tik pirmuoju – fizinė, o antruoju – metafizinė: psichologinė, moralinė ir emocinė, bet nepagrindžiama daiktiniais įrodymais, todėl nebaudžiama. Vadovaujantis Šarūno logika, emigracija gali būti interpretuojama kaip dar didesnis nusikaltimas, nes jos veikmė apima ne tik individualų, bet ir bendruomenės bei valstybės lygmenis, o vagystė iš automobilio – tik lokalus nusižengimas.

Romanas atskleidžia galios socialinę dinamiką tarp stipresniojo ir silpnesniojo: vaikas kaip silpnesnioji šeimos grandis privalo tėvams besąlygiškai paklusti. Pastarieji, nors ir neatlieka savo pareigų, naudojami savo teisėmis ir autoriteto galia. Nepaisydami vaiko asmeninių norų, jie priverčia sūnų persikelti į Angliją, kurioje jau gyvena jo sesuo. Iš pirmo žvilgsnio šeimos susijungimas yra teigiamas aspektas, bet ryškėja reikšminė savo ir svetimo prieštara: „Man čia patinka. Patinka tos prispjaudytos laiptinės, su manim nesisveikinanti pirmo aukšto kaimynė... Nenoriu kažkokių svetimų...“ (Kaunaitė, 168). Net posovietinę pilkumą Lietuvoje Šarūnas regi kaip artimesnę jo savasčiai negu „svetimųjų“ Angliją, nepaisant to, kad ten gyvena tėvai. Galima daryti prielaidą, kad su tėvais jau spėta susvetimėti, jie nebėra pakankamas integruojamasis elementas, galintis padėti įsisavinti Angliją. Geografinis priklausymas Lietuvai vaikui darosi svarbesnis už priklausymą šeimai. Galima teigti, kad tėvų, ypač motinos, trūkumas veikia vaikų – ir mažamečių, ir paauglių – vertybinius pasirinkimus, dažnai tampa jų socialinių nuklydimų priežastimi (ir Cinės, ir Kaunaitės vaizduojami veikėjai įsivelia į gaujų veiklą).

Vaiva Rykštaitė ir Rūta Mataitytė yra bene vienintelės, kurių romanuose – „Kostiumų drama“ ir „Gunda“ – motinystė nuskamba kaip optimistinis baigiamasis akordas, nes pastojusios veikėjos susitaiko su savimi, nėštumas padeda išryškinti jų tapatybės kontūrus ir kuria jų kaip subjektų – moterų, motinų – pilnatvę.

Dalios Staponkutės esė knygoje įkūnyta motina – intelektualė, išsilavinusi, galima sakyti, net perdėtai atsakinga už vaikus, jų kalbinį ir kultūrinį priklausymą – ypač kitų motinų emigrančių, nepriimančių atsakomybės, kontekste. Staponkutės esė savi vaikai, kurie auginami užsienyje – Kipre, iškyla kaip turintys *Kito* priemaišą. Aprašytos dukterys graikiškais vardais – Nefelė ir Elektra (liet. Danguolė ir Gintarė) jau nebe taip laisvai kalba lietuviškai. Dėl nesusišnekėjimo, traumuojančios tylos sukeltos izoliacijos motina išgyvena psichologinę atskirtį nuo vaikų. Ji jaučiasi šeimos struktūros šalutine grandimi, nes vyrauja tėvo, o ne motinos kalba, t. y. tėvynė jau siejama ne su motinos, o su tėvo autoritetu ir kultūra. Tyla feministinėje kritikoje yra suvokiama kaip moters socialinės tragedijos įvaizdis.

Socialiniai moters vaidmenys

Atsisakius motinystės kaip svarbios tapatybės dalies, į pirmą planą iškyla socialiniai moterų vaidmenys, kurie irgi vaizduojami kaip dramatiškai asmenybę veikiantis aspektas, nes neatitinka jų išsilavinimo ir siekių. Neįstengdamos užsienyje rasti darbo, atitinkančio jų išsilavinimą, moterys imasi fizinių arba paslaugų sferos darbų, kurie neatitinka „gero“, „oraus“ darbo ir „sėkmingos“ karjeros apibrėžimo: dirba turtuolių namų, viešbučių arba biurų valytojomis (Davainė, Miliūtė, Popovas), slaugėmis (Rykštaitė), padavėjomis (Kau-naitė), kambarinėmis (Manfeldė), žemės ūkyje (Miliūtė, Laima Muktupavela) bei kitur ir taip atsisako įgytos profesijos ir kūrybinės saviraiškos. Šios išsilavinusios, dažnai jaunos moterys tėvynėje niekada nesitaikstytų su tokiais žemos kvalifikacijos darbais, kokius tenka dirbti užsienyje. Taip paryškinami skirtumai ir nelygybė, kai patenkama į žemesnį visuomenės sluoksnį. Kūrinių imtis tiksliai pagrindžia šią schemą, bet neapima rašytojų kūrinių, kuriuose literatūriškai įformintos moterys pirmenybę teikia kūrybiškumą ir laisvę užtikrinantiems vaidmenims (studentų, vertėjų, žurnalistų).

Moteris užsienyje dažnai vaizduojama kaip beteisė ir savųjų bendruomenėje, kurioje sąlygas diktuoja emigrantai vyrai, o jiems moterys priverstos besąlygiškai paklusti. Muktupavelos (dabar Kota) „Pievagrybių testamente“ latviai vyrai moters akimis pavaizduoti kaip *Kiti*, generuojantys moterų vaidmenis: verčia kartu gyvenančias moteris prieš jų pačių valią santykiuoti ir gaminti. Knygoje atsiskleidžia neigiamas latvių vyrų įvaizdis kaip moterų šantažuotojų ir baugintojų. Moterų tapatybės trukdžiai susiję būtent su vyrų primetama tvarka:

„Gana greitai suprantu, kad Rutė ir Sofija (Loren) ruošia abiem *protingiesiems* maistą. Kad nereikėtų daryti *ko nors daugiau*, kaip duoklę paeiliui tiekia vakarienę. <...> Gerai dar, kad yra automatinė skalbyklė, nes kitaip pagal visus armijos *diedovščimos* įstatymus, stipresniojo, dantingesniojo, plaukuotesniojo, žodžiu to, kuris užsako *muziką*, nurodymu, joms abiem reikėtų ir jų kojines plauti. Man dar niekas nieko nesako“ (Muktupavela, 78–79).

Muktupavelos tekstuose galima išvelgti aiškiai artikuliuotą feministinę poziciją: atvirai bandoma pasipriešinti dominuojančiam vyrų diskursui, nuo jo atsiriboti ir net prieš jį maištauti. Moteris kaip kalbantysis (rašantysis) subjektas paviešina tokią socialinę neteisybę, apgina savo autonomiją ir nesiduoda užvaldoma.

Prostitucija kaip kraštutinė moters desubjektyvizacija

Pavyzdys, kurį paanalizuosime atskirai, – be šeimos, internate augusios našlaitės iš vaikų namų, kurios, neįgijusios jokių socialinių įgūdžių ir moralinių orientyrų, tampa sekso industrijos aukomis. Latvių rašytoja Ilga Raščevska romane „Norakstītie“ („Nurašytieji“) atskleidžia mechanizmą, kaip jaunos naivios moterys iš Baltijos šalių, išvykstančios dirbti į užsienį pagal patrauklius darbo skelbimus arba pagrobtos, parduodamos Vakarų šalių viešnamiams ir tampa intymaus malonumo bei vartojimo objektais, „kvėpuojančiais trofejais“. Raščevskos veikia latvė Karina iš vaikų namų, vos pradėjusi savarankiškai gyventi Rygoje, patenka į organizuotos prekyautojų žmonėmis (angl. *live trade*) gaujos žabangus ir nelegaliai išgabenama į Angliją dirbti viešnamyje. Parduota į sekso vergiją, ji apmąsto savo žmogiškąją egzistenciją:

„Mano gyvenimas neturi jokios vertės! Aš ničnieko neverta, yra tik suma, už kurią mane pardavė, ir tas pelnas, kurį kažkam atnešiu! Viskas, ko mus mokė mokykloje, yra blefas... Tai, ką mums bando paaiškinti apie žmogaus garbę ir vertę, apie valią, galimybes, pasirinkimą“ (Raščevska, 344).

Prievarta prostitutėmis paverstų moterų likimai atskleidžia dylančią subjekto instanciją. Šiuo atveju galima kalbėti apie moters desubjektyvizaciją, nes seksualinis išnaudojimas yra didžiausios asmenybės niveliacijos ir pažeminimo forma. Nepaisant to, savo šeimų netekusios ir prieš laiką suaugusios moterys sekso industrijos nelaisvėje bando kurti socialinę šeimą: labiau patyrusios arba vyresnės prisiima motinos vaidmenį ir palaiko silpnesnes arba palūžusias, projektuoja joms visavertę ateitį. Pasakojama tragiška dar fiziškai lytiniam santykiams nesubrendusios trylikametės latvės, kurią suteneriai pagavo Latvijoje pakeliui iš mokyklos, istorija. Neištėvėrusi seksualinės vergovės, ji suplėšo paklodę ir iš neviltes bando pasikarti ant durų rankenos.

Prostitucija, pornografija ir seksualiniai kankinimai priskiriami prie pačių baisiausių traumų ir sukrėtimų greta tremčių, koncentracijos stovyklų, politinių persekiojimų ir karų, nes „čia susiduriame su kitų žmonių pikta valia ir brutalia jėga, kurią jie naudoja prieš mus ir šitaip ypač pažeidžia mūsų orumą“⁹. Žmogaus redukcija į kūną – pats ryškiausias neigiamas performatyvaus tapsmo aspektas, negana to, paverstos prostitutėmis, moterys netenka ne tik teisės į kūną, bet ir apskritai visų žmogaus teisių, bet kokios savo, kaip socialinių bendruomenės dalyvių, veikmės: iš jų atimami pasai, jos būna izoliuojamos ir nelegaliai laikomos pogrindyje, visiškai ištrinamos iš socialinio gyvenimo ir išorinės visuomenės

⁹ Gailienė, Danutė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba, 2008, 40.

struktūros. Jų gyvenimą reglamentuoja sąrašas pareigų, kurias charakterizuoja žodis „negalima“ (lat. *nedrīkst*):

„Negalima šauktis pagalbos, negalima mėginti skambinti ar kitaip susisiekti, net jei pasigėręs klientas užmigo ir jo telefonas arba nešiojamasis kompiuteris po ranka. Negalima būti kambaryje daugiau kaip po tris, negalima tarpusavyje rietis ir kūniškai sužaloti kitos vergės, negalima nieko kambaryje sudaužyti ar sulaužyti. Negalima kirpti, perdažyti plaukų be leidimo. Negalima pasigerti, susirgti, pastoti ar kitaip pasidaryti nenaudojamai“ (Raščevska, 360–361).

Atėmus bet kokią asmeninę ir socialinę galią, įsitvirtina pačios moters deformuota savivertė ir neigiama tapatybė.

Posovietinės moters problema emigracijoje

Greta (e)migrančių kaip žemesnio rango juodadarbių ir socialinių autsaiderių reprezentacijos rašytojai ryškina liminalią (e)migrantės situaciją, t. y. marginalizuotos baltų moters kaip rytų europietės situaciją svetur. Užsieniečių vertinimuose ryškėja norminantis heteroįvaizdis, susijęs su moters iš Rytų Europos socialiniais ir moraliniais vaidmenimis. Bet koks elgesys, stebimas individualiu lygmeniu, gali būti subendravardiklintas ir neigiamos charakteristikos priskiriamos visiems grupės nariams. Tokiu principu lietuvių ir latvių (kaip ir kitų buvusių sovietinių respublikų) moterims užklįjaujama žemos savigarbos ir moralės moterų etiketė. Toks pranešimas išduoda emigrančių kultūrinį priklausymą posovietinei – moterų iš Rytų Europos – genčiai: „jei kuri su špilkomis gatve vaikšto, značit, rusė arba iš Latvijos“ (Manfelde, 39). Politiškai ir ideologiškai apibrėžta regioninė prieskyra „rytų europietė“ automatiškai apima visą socialiai įkrautų stereotipinių įvaizdžių repertuarą: provokuojama išorė, aprangos, makiažo ir laisvo elgesio kodai. „Barbės“ kaip pasileidusios moters įvaizdis yra labai gajus neigiamas ir vienodinantis heterostereotipas. Lietuvių ir latvių rašytojos bando kultūriškai ir socialiai paneigti šį požiūrį, užginčydamos stereotipines suvoktis ir joms priskiriamas kultūrinės reikšmes:

„Sąmoningai nusprendžiau eiti prieš savo prigimtį, roviau slaviškos moterystės auklėjimą su šaknimis leisdama savo nagų lakui luptis lyg apleisto namo sienų tinkui, o plaukams suktis į visas puses nešukuotiems, ir tik tada juos rišau į aukštą kuodą; mano vidinė rytų europietė turėjo nudvesti, išsivadėti kaip vaikystėje išmokti keiksmazodžiai“ (Rykštaitė 30, 25–26).

Šiame pasaže reikšminis žodis yra *slaviška* moterystė, nes jis nurodo į stereotipų kilmę ir jų įsitvirtinimo areną – sovietmetį.

Taigi lietuvių ir latvių moterys užsienyje tampa viso Rytų Europos regiono neigiamo moterų įvaizdžio aukomis: „Jūs tapot Vakarų pastumdėliais. Aptarnaujančiu personalu. <...> Duok doleriuką, parodysiu putytę – štai ir visa jūsų filosofija“ (Popovas, 295). Romano „Misija Londone“ veikeja Katja – Bulgarijos ambasados valytoja ir striptizo šokėja

naktiniame klube, kurio savininkas libanietis Kamalas Dalali – „zoologijos sodo dresuotojas“. Zoologijos sodo metafora apeliuojama į daugiatautiškumą ir gyvulišką požiūrį į merginas, kurios savininkui tėra „egzemplioriai“. Tai, kad pačiai Katjai uždarbiauti savo kūnu neatrodo nei nuodėminga, nei amoralu, galima laikyti iškreipto dorovingumo ir perdėto pinigų troškimo išraiška: „Tai buvo lengviau, nei kiurksoti šūdinoje parduotuvėje ar plauti indus, ir vienareikšmiškai pelningiau“ (Popovas, 63). Galiausiai Katja, visapusiškai žemos moralės mergina, įsipainioja į stambią briliantų vagystę ir pridaro bėdos savo darbdaviui – viešųjų ryšių agentūros vadovui, ir nuo to laiko „agentūra nuosekliai vengia priimti į darbą merginas iš Rytų Europos“ (Popovas, 299). Taigi knygoje parodytas galutinai susikompromitavusios Rytų Europos įvaizdis¹⁰.

Moterys savo noru pasirenka subordinuotą, nelygiavertę partnerystę ir tampa meilužėmis – partnerėmis be statuso arba sekso industrijos darbuotojomis, striptizo šokėjomis, kurios naudojasi savo kūnais ir siūlo malonumą siekdamos užsidirbti. Mariaus Ivaškevičiaus dramos „Išvarymas“ veikėjos Eglės degradaciją nuo perspektyvios fotografės iki vyresnio brito išlaikytinės ir striptizo šokėjos ypač paryškina jos ankstesni kūrybos siekiai, dėl kurių mergina ir atvyko į Londoną. Šiuo atveju pirmajame plane atsiduria ne tik racionalus pinigų argumentas, bet ir psichologinis noras įsitvirtinti.

Moterys tikisi, kad emigruodamos išsilaisvins iš tam tikrų socialinių normų, vyrų dominuojamo diskurso, kad išvykimas grąžins joms balsą ir suteiks saviraiškos bei sprendimo galios, tačiau jų pasirenkami vaidmenys ir vietos žmonių priskiriamos problemiškos *moralinės* implikacijos dar labiau marginalizuoja ir sumenkina nei patiriama *socialinė* nelygybė. Moterys susiduria ne tik su norminančio socialinio, bet ir su moralinio diskurso spaudimu, galios apribojimais, kuriuos peržengti daug sudėtingiau negu geografines ribas. Šie moterų socialiniai vaidmenys emigracijoje kelia grėsmę ne tik moters kaip asmens, bet ir tautos įvaizdžio garbei.

Turtingi vyrai ir santuokos su užsieniečiais

Rytų europietėms nerimtų, laisvo elgesio moterų statusas dažnai priskiriamas dar ir dėl to, kad jos ieško turtingų vyrų. Angelės Lauciūtės „Barakudos dienoraštis“, pasirodęs 2000 m., dar prieš Lietuvai įstojant į Europos Sąjungą, siūlo visiškai kitokią emigruojančios moters traktuotę. Vieniša lietuvė, 1989 m. emigravusi su dukra į Kanadą ir čia ieškanti vyro, buvo vertinama kaip ištvirkusi, plėšri „barakuda“, kvestionuotas jos moralumas, o per moters kūną – ir apskritai emigracijos kaip alternatyvaus gyvenimo būdo pasirinkimo moralumas. Katalikiškai auklėtų, ortodoksiškų pokario bangos išeivių aplinkoje moteris patiria pažeminimą, nes pasmerkiama kaip iškeitusi gimtąją šalį į turtingą vyresnį vyrą – nors ir lietuvį – Amerikoje. Vyro paieškas išeivijos bendruomenėje ankstesniosios kartos išeiviai laikė lengva prostitucijos forma. Tai rodo, kad pokario bangos išeivijos vyraujantis diskursas net XX–XXI a. sandūroje dar buvo esencialistinis, moralistinis, grįstas

¹⁰ Papildomas argumentas būtų atvirai seksualiai provokuojamas lenkų prisistatymas 2014 m. „Eurovizijos“ dainų konkurse, kuris galbūt ir buvo sumanytas kaip provokacija, bet užsieniečių akyse dar sykį paliudijo ir įtvirtino rytų europietės kaip lengvai prieinamos moters stereotipą.

prisiūšimu prie idealizuotos tėvynės vaizdinio, tautinės vaizduotės maitinamos „grynos“ lietuviškos tapatybės. Šią nuostatą gerai apibendrino Kavolis, pavadinęs ją matrimonialiniu (vedybinio) nacionalizmu:

„Pagal šią pažiūrą, mišri šeima reikėtų smerkti, beveik kaip moralinis nusižengimas. Jų smerkimo griebiamasi tikrai su kryžiaus žygių dalyviams pritinkama aistra, bet ne visada su pritinkamais argumentais (kaip kiekvienos lietuvaitei, tekančiai už svetimtaučio, apkaltinimas „Dirvoje“, kaip dolerių gaudytojos). Šitokia pasmerkianti pažiūra yra susikūrusi moralinių ir socialinių (arba, naujojoje istorijoje, tautinių) idealų sutapdinimo dėka; taip pat pasėkoje fakto, kad lietuviams, mažai tautai, mišri šeima turėjo reikšti nutautimą.“¹¹

„Barakudos dienoraštis“ – ribinis kūrinys, kuriam dar būdingos moralistinės vertybės ir tradicinio konservatyvaus mentaliteto nulemtas smerkiamas požiūris į emigraciją, bandant apsaugoti mažos tautos autonomiškumą nuo potencialiai kenksmingų išorinių įtakų. Šis purizmas daug ryškesnis išeivijos kultūroje negu geografinėje Lietuvoje. Šiame autobiografiniame kūrinyje Lauciūtė priima ir įsaviną jai lietuvių išeivijos bendruomenės priskirtą barakudos – plėšrios vyrus medžiojančios moters heteroįvaizdį. Pasiūlomas apibendrinamasis stereotipas, Kanados išeivijos bendruomenės taikomas visoms iš posovietinės erdvės į Ameriką atvykusioms moterims: „[A]tvažiuoja dykaduonės, išardo šeimas, išvilioja pinigus, paskui vyrus pameta ir pabėga. Tinginės, baltarankės, komunistės“ (Lauciūtė, 144). Abiejų išeivijos bangų skirtis nusakoma pasitelkiant sovietmečio argumentą: „[M]es iš Nepriklausomos Lietuvos, o barakudos – iš sovietinės“ (ten pat). Vyro paieškos išeivijoje yra natūralus siužeto sklaidos motyvas ne tik dėl minėtų moralinių argumentų, bet ir grynai socialiniu požiūriu kaip simbolinis kapitalas, nes be teisiškai dokumentuoto šeiminio statuso moteris neturi leidimo dirbti ir oficialiai gyventi šalyje.

Vis didesniame skaičiuje šiuolaikinių baltų emigracijos naratyvų aptariamos tarptautinės vedybos tarp baltų moters ir kitos rasės ar konfesijos vyro užsieniečio, dažniausiai juodaodžio arba musulmono: libaniečio, siro, pakistaniečio, afroamerikiečio iš Bolivijos ir t. t. Emigrantės patiria religinį *išsitapatinimą*, nes, ištekėjusios už kitakilmių vyrų, yra priverstos atsisakyti tradicinio tikėjimo. Vidinė baltų moterų saviidentifikacija parodyta kaip problemiška išcentruota ir neatitinkanti primestų naujų socialinių, lingvistinių ir religinių apribojimų. Kol kas neteko aptikti mišrių šeimų vaikų temos, išskyrus Aivaro Kliavio romaną „Likvidėtie autobusai“ („Likviduoti autobusai“): dukra pas tėvą į Latvijos provinciją grįžta su tamsiaodžiu sūnumi, kuris – paradoksalu – yra vienintelis vaikas ištuštėjusiame Latvijos kaime. Cinės romane „Vėstule *Draugos*“ narpliojama latvių fiktyvių santuokų su užsieniečiais tema ir atskleidžiama, kaip naivios emigrantės susižavi turtingais, galantiškais užsieniečiais ir patenka į nusikaltėlių rankas.

Tapatybė šeimoje labiau išlaikoma ir geriau perduodama susituokus su tos pačios tautybės ar rasės partneriu, todėl mišrios santuokos rodo programinį lūžį: vis mažiau tapatinamasi su prigimtinio etniškumu – vieta, kilme ir bendruomene, nebesistengiama išsaugoti tapatybės per vaikus, perduoti jos ateinančioms kartoms. Populiarėjančios tarptautinės

¹¹ Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius, D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 271.

vedybos reiškia, kad konstruojami nauji, vadinamieji diasporiniai, tapatybių deriniai ir dariniai, mažėja baimė asimiliuotis. Tokių vedybų vertybinės charakteristikos literatūroje jau nebėra vien neigiamos, jos diegiamos kaip norminis atvejis. „Barakudos dienoraštis“, palygintas su šiuolaikiniais naratyvais, leidžia teigti, kad šeimos vertybės iš esmės kinta – nuo šeimos kaip tapatybės stuburkaulio ir tautiškumo mazgo iki šeimos kaip bet kurių dviejų žmonių (net ir skirtingos rasės ar išpažįstančių skirtingas religijas) sąveikos ir partnerystės.

Moteriško ir nacionalumo kolizijos: gimimas ir mirtis

Tėvynės-moters argumentaciją plėtoja sociologas Vytautas Kavolis, kalbėdamas apie motiną kaip ryškiausią figūrą mūsų tautos sąmonėje, kuri „charakterizuoja lietuvių būdą“ ir „lemia lietuvių konservatyvumą“¹². Trūkinėjančius ryšius su motina, moteriško prado silpnėjimą galima metonimiškai interpretuoti kaip dylantį šiuolaikinio žmogaus ryšį su geografinė tėvyne. Remdamiesi šia mentaline nacionalinio charakterio ir motinystės analogija, savo ruožtu teigsime, kad, tolstant nuo motinos, emigracijoje tolstama ir nuo tautos savimonės. Žvelgdami iš šių išeities taškų, panagrinėsime epistemine tėvynės kaip moters, motinos ištuštėjusio kūno problematiką, plėtojamą (e)migracijos tekstuose.

Manfeldės romano pavadinimas „Tėviškėlė“ – įvairialypis, keliasluoksnis įvaizdis, siejamas ir su nacionalumo, ir su patriarchalinio modalumo problematika. Manfeldė tapatina emigrantą su neapvaisinta, tėvynei nereikalinga kiaušialąste – išspjauta iš tėvynės ir sociumo. Apie tėvynę kalbama „moteriško kūniškumo“, „nevaisingumo“ terminais. Dirbant Airijos žuvų fabrike moterims apšąla reprodukcijos organai, o sykiu anestezuojamas ir jų ryšys su tėvyne: „Kaip jos išstveria ar neištveria, žuvų fabrike apšalusiomis rankomis ir kiaušidėmis. Kas gi yra „Tėviškėlė“? Mažybinis žodis? Iki niekingos dulkės sumažinta forma <...> ar visgi – Gimtinė, nuo žodžio – gimti, išaugti ir pasilikti“ (Manfelde, 139), svarsto Manfeldė.

Pavadinimui pasirinkta deminutyvinė forma „tėviškėlė“, nes tėvynės reikšmė sumenkusi, nebesukelia psichologinių pasididžiavimo ir nacionalinio priklausymo jausmų. Parinkdama tokį pavadinimą, Manfeldė paaštrina tautos ir tėvynės kaip dviejų nacionalumo kategorijų koreliacijos klausimą: emigruojantys subjektai nebesuvokia Latvijos kaip motininės tautos, istorinės tėvynės, todėl pakinta pati tautos ir tėvynės kaip vienintelės tautinės šalies (angl. *nation-state*) idėja. Prarandant ryšį su tėvynės kūnu, paneigiamas gimtinės kaip *prigimtinės* – gelminės ir šakninės valstybės ir vienintelės gyvenamosios šalies kanoanas. Kaip ironizuoja Arvydas Juozaitis, pabrėždamas nūdienį tėvynių daugybiškumą ir laisvą pasirinkimą, skirtį tarp gimtosios vietos ir gyvenamosios vietos, greitai Europa bus nebe tautų, o „tėvynių sąjunga“¹³.

Viena iš Manfeldės romano veikėjų Santa patiria persileidimą. Persileidimas simboli-zuoja tėvynės kūną, kuris lieka tuščias, netekęs moterų, kurios gimdo svetur – kitose tėvy-nėse. Tėvynė netenka ir savo kaip motinos gimdytojos tapatybės, pavartojant Thomaso

¹² Kavolis, *Nepriklausomųjų kelias*, 306.

¹³ Juozaitis, Arvydas, *Tėvynės tuštėjimo metas*. Vilnius: Alma littera, 2018, 304.

Sternso Elioto metaforą, tampa „bevaise žeme“. Ji emigrantams vis dar tebėra ištakos, bet, nutrūkus genealoginei virkštelei, tėvynės placenta nebeteikia gyvybės. Tėvynė, gimtinė jau tėra šalis donorė, nes pati Latvija tarsi atsisako savo vaikų ir praranda motinystės teisę. Persileidimas – drauge ir netekta savasties dalis, kuri suardo moters tapatybės vientisumą. Emigravusi moteris negali susilaukti vaikų, tarsi išvietinimas būtų iš jos šią teisę atėmęs, ją sterilizavęs. Tuščios iščios yra tuš(tėjan)čios tėvynės, netekusios gyvybės perdavimo (prokreacinės) teisės, metonimija – ne tik fiziškai, bet ir idėjiškai.

Kaunaitės romane „Žmonės iš Alkapės“ metaforiškai plėtojama ne tik tėvynėje negimusių kūdikių, bet ir čia nebelaidojamų emigrantų tema, – taip aktualizuojama ne tik tėvynės-gimties, bet ir tėvynės-mirties santykio paradigma. Šiuo aspektu pavadinimas atitinka „Tėviškėlės“ gylį, tik iš mirties perspektyvos, nes Kaunaitės sukurtas naujadaras „Alkapė“ gali būti interpretuojamas kaip „alkanas kapas“. Ertmė, neužpildyta tuštuma atsiveria ne tik kaip tuščios moters iščios, bet ir kaip tuščios tėvynės iščios – neužpildytas kapas. Nors iš užuominų atpažįstama, kad Alkapės įvaizdžiu užkoduoja Lietuva, Kaunaitė pasirenka Alkapės kaip apskritai posovietinės šalies, turinčios 2 milijonus gyventojų, įvaizdį, tad galime spėti, kad taip aktualizuojama bet kurios mažos, nykstančios šalies problematika. Simbolinis pasakojimas apie tuščią tėvynę skamba ir kitose knygose: neatvykstanta į artimųjų laidotuves (Kliavis), nebelankomi gimtinėje palaidotų šeimos narių kapai, nes jų priežiūrą atokiai gyvenantys emigrantai laiko našta. Nugali racionalizuotas požiūris, kad neapsimoka skraidyti namo dėl mirusiųjų. Emigrantai piktinasi priverstine nacionalumo preskyra ir jos sankcionuotais apribojimais:

„<...> nusigavo iki giminės kapų, už kuriuos sumokėta avansu už septynias kartas, ir, pasėdėjęs kapinėse ant suoliuko, padarė išvadą, kad jaučiasi gyvenimo pasmerktas, – jo nuomone, protėvių nulemtas ir išpirktas kapas Latvijoje apribojo gyvenimo erdves galimybes“ (Mierielas, 73).

Šiuolaikinis emigrantas jaučia vidinę prieštarą, lyg protėvių būtų prievarta įpareigotas atlikti nacionalumo jam primestą vaidmenį. „Išpirktas“, t. y. primestas, nacionalumas šių laikų (e)migrantus apsunkena, apriboja jų reprezentacinę elgesio laisvę. Jie bando pasipriešinti represyviems savo prigimties suvaržymams, išsilaisvinti iš tapatybės luobo kaip iš ankstinio juos apibrėžiančio, formuojančio ir vaidmenis priskiriančio diskurso. Piktinamasi, kad laisva valia emigruoti nesuteikia laisvos valios numirti ir būti palaidotam dabartinėje jų gyvenamojoje šalyje – emigracijoje. Kapinės tradiciškai buvo suvokiamos kaip nacionalinė atminties vieta (pranc. *lieu de mémoire*, angl. *site of memory*) greta tokių memorialinių vietų ir reiškinų kaip muziejų kolekcijos, archyvai, monumentai, šventės, minėjimai ir kt.¹⁴, kaip protėvių archyvas, o dabar pereinama nuo lokalios atminties prie transkultūrinių ir transnacionalinių atminties modelių.

Šie aspektai ypač svarbūs turint galvoje, kad baltų kultūrose tradiciškai labai reikšmingą vietą užima mirusiųjų kultas, atsisveikinimo su velioniu ir kapų tvarkymo papročiai ir įpročiai, kurie sujungia pagoniškasias ir krikščioniškasias tradicijas. Kapų šventės nuo seno

¹⁴ Plačiau žr.: Nora, Pierre, *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.

buvo esminė latvių tapatybei kultūrinė praktika, kasmetinis „privalomasis ritualas“, „(per)veldėjimo diena, kai vienoje vietoje susitinka visa gausi šeimyna ir kiekvienas gali semtis jėgos, išminties ir vidinės ramybės iš giminės medžio galingų šaknų“¹⁵. Kaip matyti iš šios citatos, kapų švenčių vaidmuo buvo per mirusiųjų susieti gyvuosius, suteikti jiems stiprybės gyventi. Kapų šventės vadinamos „gyvenimo šventimu“¹⁶, – šis aspektas buvo ypač aktualus sovietmečiu, nes balansavo ties pasipriešinimo režimui riba. Šiuolaikiniai emigracijos tekstai liudija, kad trūkinėjant giminės, šeimos saitams nebelieka sakralaus ir pagarbaus emocinio santykio su protėviais, savęs kaip didesnės bendrijos (šeimos, giminės) pajautos. Pakitęs santykis su mirties kultūra ir ritualais, sumenkęs kapų priežiūros tradicijų vaidmuo ženklina episteminių posūkį, tam tikro kultūros etapo pabaigą. Tai, kad mirties ir palaidojimo vieta gali (emigrantų požiūriu – net privalo) būti pasirenkama, rodo menkstantį nacionalinį prierašumą ir tęstinumą, tautinė tapatybė nebėra savaime suprantama ir nebe vienintelė aktyvi tapatybė. Bendruomeninę tapatybę keičia individualizuotas savasties supratimas, todėl ir mirtis vis dažniau suvokiama ne tiek kolektyviniu, kiek individualiu lygmeniu. Vaizduojant mirtį ir gimimą romanuose į pirmąjį planą iškyla nebe tradicinės dvasinės, religinės, emocinės ar egzistencinės prasmės – šie gyvenimo pradžios ir pabaigos taškai įgauna nuemocintą dimensiją kaip *socialiniai* reiškiniai. Pavyzdžiui, Vilio Lacyčio romane „Stroika ar skatu uz Londonu“ („Stroika su vaizdu į Londoną“) plėtojamas detektyvinis siužetas: nužudytas lietuvis įmūrijamas statomo objekto grindyse. Mirtis ir lavono paslėpimas darbo vietoje atskleidžia nusakralintą, kasdienišką mirties traktotę. Galima sakyti, kad tai – socialinė, o ne egzistencinė mirties versija.

Moteriškumas kaip nacionalumo pozityvas

Laimos Kotos (anksčiau Muktupavela) romanas „Ramybės gatvės skersvėjis“ („Mierlielas vilkme“), turintis magiškojo realizmo bruožų, yra tikra tautiškumo ir etniškumo nuorodų arena, kurioje skleidžiasi ir mums rūpimi vyrų ir moterų, mirties ir gyvenimo dualumo aspektai. Romano veiksmas vyksta palei Ramybės gatvę Rygoje, kuri pakartoja žmogaus kelionę. Ši gatvė yra gija, siejanti du esminius žmogaus egzistencijos pradžios ir pabaigos taškus: gimimą (kurį simbolizuoja gimdymo namų pastatas gatvės pradžioje) ir mirtį (kurią simbolizuoja Didžiosios kapinės gatvės gale). Sykiu tai liudija ir fiziškumo, kūniškumo dominantę kaip priešpriešą dvasiai ir metafizikai, racionaliam požiūriui, nes žmogaus gyvenimą įrėmina kapinės ir gimdymo namai – dvi jį aptarnaujančios socialinės įstaigos.

Romane siūloma matriarchalinė Latvijos iš(si)gelbėjimo vizija, pastiprinta pamatiniais baltų mitologijos ir latvių kultūros įvaizdžiais. Žemaūgė latvių mergina Milda de Kalna, išvykusi į užsienį dirbti silkų fabrike, netikėtai sutiktam svetimšaliui pasisako norinti paūgėti ir ima taip pūstis bei didėti, kad pasiekia antžmogio matmenis. Tai – archetipinis latvių moters stiprybės, galybės simbolis. Radijo žinių žurnalistas van Ludvigas, silpno latviškojo

¹⁵ Uzule, Laura ir Zelče, Vita, *Latviešu kapu svētki: identitātes rituāls*. Rīga: Mansards, 2014, 13.

¹⁶ Šiuolaikinės latvių rašytojos Noros Ikstenos romanas, kurio siužeto ašį sudaro laidotuvių ritualas, pavadintas „Gyvenimo šventimas“ (1998).

vyriškumo personifikacija, bandydamas kurti kuo patrauklesnius žinių siužetus, savo ruožtu ima trauktis ir mažėti. Moterų subordinacija apverčiama aukštytyn kojomis, joms suteikiant veikimo teisę ir gelbėtojos vaidmenį valstybei kritiniu metu – ištikus gamtos katastrofai. Romaną galima laikyti ir klimatologine fikcija, nes pašlijusiai socialinei tvarkai išreikšti pasirenkama potvynio metafora. Latviją užlieja didžiuliai potvyniai, kuriuos galima interpretuoti kaip viską nušluoti besikėsinančios globalizacijos pavojų, nes didžioji dalis romano veiksmo vyksta oro uosto prieangyje, kuriame būriuojasi į užsienį nebegalintys išskristi latviai. Paminėtina, kad daugelį Kotos knygos įvaizdžių įkvėpė mitologija. Potvyniai kilmės aspektu siejami su mitiniu praeiksmu ar užkalbėjimu (plg. su etiologinėmis sakmėmis), o Milda de Kalna, kuri imasi gelbėti Latvijos nuo apokalipsės, tampa mitinės latvių deivės Mildos šiuolaikine reinkarnacija. Ji išgelbsti Latviją, išnešdama iš potvynių nykštuko dydžio van Ludvigą (šiuolaikinį susmulkėjusių vertybių latvių) savo tarpkrūtyje. Tai, kad pagrindinei veikėjai suteiktas vardas Milda, neabejotinai yra ir nuoroda į Rygoje stovintį laisvės paminklą (lat. *Brīvības piemineklis*), obeliską, nepriklausomybės kovų, Latvijos vienybės ir valstybingumo simbolį, kuris tarpukariu vadintas Mildos vardu. Taigi Mildos personažas suvienija mito ir valstybingumo lygmenis bei sykiu parodo senųjų formų ir moters gyvybingumą, latvių tautai susidūrus su krize.

Beje, pavadinime minimas skersvėjis, drumsčiantis Ramybės gatvės rimtį, irgi gali būti nuoroda į folklorinę ir nacionalinę vaizduotę, tiksliau, į dainą „Pūsk, vėjeli“, kilusią iš lyvių vestuvinės dainos ir vėliau adaptuotą kaip latvių liaudies daina. Ji latvių kultūros naratyve galutinai įsitvirtino Janiui Rainiui sukūrus pjesę „Pūsk, vėjeli!“, kuri laikoma viena populiariausių visų laikų latvių nacionalinės dramaturgijos pavyzdžių. Šiuo atveju reikšminga tai, kad pučiantys vėjai gali būti ir destruktivūs, grėsmingi, kaip freken Grėtos atveju: ji prisiduria prie gaunamo radijo reporterės atlyginimo rašydama tėvynę niekinančius ir latvius kiršinančius užsakomuosius internetinius komentarus, kitaip tariant, už gerus pinigus „dergia savo lizdą“. Šį epizodą galima skaityti kaip socialinę kritiką savo šalies kenkėjų, parsidavėlių ir išdavikų, smerktinų labiau už emigrantus, kurie palieka tėvynę, bet neparažiuoja jos sąskaita.

Muktupavela gerai apibrėžia susiskaidžiusią kolektyvinę latvio tapatybę ir įvairių archetipinio ir šiuolaikinio mentaliteto sluoksnių sampyną, suteikdama žodį užtvindytame oro uoste užstrigusiems įvairiuose kraštuose gyvenantiems tautiečiams. Briuselio tarnautoja pasiūlo iš pasiūlymo įsisiegti į dalykinio kostiumėlio atlapą gintarinę segę, pečiuitas Skandinavijos juodadarbis susiprotėja, kad žmona siekia jį apsaugoti nuo svetimoteriavimo, įdėjusi į bagažą užkalbėtą medaus stiklainį ir pan.

Išvados

Į moterų patirtį, užfiksuotą (e)migracijos literatūroje, galima žvelgti įvairiais kitybės ir psichofizinės patirties vektoriais: motinystės, susvetimėjimo su šeima, kalbėjimo savu balsu ir nebylumo, komplikotos integracijos užsienyje, prarastos savasties, diskriminuojamojo statuso darbo rinkoje ir kt. (E)migracijos tekstuose vaizduojamos labai įvairios moterys: pastebima pavyzdžių nuo tradicinio, konservatyvaus pasaulėvaizdžio

suformuoto moteriškumo supratimo, kai moteriai draudžiama laisvai ir (ar) aktyviai veikti darbo rinkoje (Lauciūtė), iki moterų, ištrūkusių iš seksualinio elgesio standartus reglamentuojančios kultūros, namų ar šeimos aplinkos ir savanoriškai nuslystančių į striptizą ar prostituciją (Popovas, Ivaškevičius). Trečioji grupė – seksualiai išnaudojamos naivios merginos iš Rytų Europos, kurios tampa lengvu grobiu nusikalstamoms grupuotėms, užsiimančioms prekyba žmonėmis arba fiktyviomis vedybomis (Cinė, Raščevska). Greta kitų aptartų reikšmių lytis yra labai svarbus (po)sovietinio mentaliteto raiškos aspektas (e)migracijos literatūroje. Rytų europietei kaip išankstinė nuostata dažnai primetama stereotipinė laisvo elgesio, lengvai prieinamos moters reputacija.

Pokario išėvijoje šeima ideologiškai buvo nukreipta į etniškumo išsaugojimą, o dabartinėje emigracijoje ji vis rečiau suteikia atskaitos tašką mobiliai tapatybei. Kaunaitės, Manfeldės ir Cinės romanuose aprašytas susiskaldžiusios šeimos modelis gerai parodo, kad santuoka nebėra vienijanti institucija ir netenka anksčiau turėtos etniškumo išlaikymo, kalbinės ir tautinės telkties mato galios. Tokie socialiniai pokyčiai parodo ir bendresnes nūdienos visuomenės tendencijas. Socialinis ir psichologinis moters kaip motinos vaidmuo, motinystė emigracijos literatūroje beveik vienareikšmiškai perteikiama kaip neigiamą identifikacija (išskyrus Rykštaitės ir Mataitytės kūrybą).

Vis labiau tolstama nuo nacionalumo ir etniškumo branduolio. Kaip rodo išanalizuotos literatūrinės tautos kūno ir moters kūno koreliacijos ir aliuzijos, tuščio gimtinės kūno kaip tuščių moters įsčių ar tuščio kapo metaforos ir šeimos atomizacija, tolsmas nuo prigimtinės tapatybės apima nuo stambiausių iki smulčiausių priklausymo ląstelių: nuo silps-tančios genties savimonės, emigranto susvetimėjusio santykio su tėvyne iki trūkinėjančių giminės ir galiausiai šeimos saitų. Nuo tautos bendrystės išgyvenimo vis labiau gravituojama atomizuoto individo kūno supratimo link. Per svarstomą moters-tėvynės problematiką Manfeldė užčiuopia du giluminius aspektus: moters kaip gimdytojos prestižo kritimą ir tautinės valstybės susilpnėjimą.

Kotos siūloma originali vizija, grindžiama baltiškuoju mitiniu ir kultūriniu pasaulėvaizdžiu, paneigia kultūrologijos diskurse kanonišką nacionalumo kaip vyriškumo traktuotę. Romane tautiškumas, nacionalumas ir valstybingumas regimi kaip moteriškosios savasties ir galios simboliai. Kotos meninį sprendimą pasitelkti moters-deivės gelbėtojos figūrą galima suprasti kaip užuominą, kad tik laikantis savo gelminių mitologinių ir kultūrinių kodų ir pasikliaujant baltams įprasta matriarchaline pasaulio vizija įmanoma išgelbėti nacionalinę valstybę nuo globalizmo potvynio ir nacionalinės tapatybės išplovimo grėsmės.

Literatūra ir šaltiniai

- Balsevičiūtė-Šlekienė, Virginija, Juknaitė, Vanda, Kolevinskienė, Žydronė, Martinkus, Vytautas, Vaitiekūnas, Dainius ir Vanagaitė, Gitana, *Lietuviškumo ribos: tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje*. Vilnius: Edukologija, 2013.
- Cine, Ąrija, *Vėstule Draugos*. Rīga: Lauku avīze, 2016.
- Davainė, Elvyra, *Airija: tolima artima sala*. Vilnius: Baltos lankos, 2010.
- Ivaškevičius, Marius, *Išvarymas: vieno obuolio kronika*. Vilnius: Apostrofa, 2012.
- Juozaitis, Arvydas, *Tėvynės tuštėjimo metas*. Vilnius: Alma littera, 2018.
- Kaunaitė, Unė, *Laiškai Elzei*. Vilnius: Alma littera, 2016.
- Kaunaitė, Unė, *Žmonės iš Alkapės*. Vilnius: Žara, 2015.
- Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius, D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Kļavis, Aivars, *Likvidētie autobusi*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2016.
- Kolevinskienė, Žydronė, „Tautinio tapatumo paieškos išeivijos moterų prozoje“, *Teksto slėpiniai* 14 (2011).
- Kota, Laima, *Mierielas vilkme*. Rīga: Dienas grāmata, 2016.
- Kuizininė, Dalia, „Egzilio patirtys ir tapatybė naujausioje lietuvių prozoje“, in *Česlovo Milošo skaitymai* 6. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2013.
- Lacītis, Vilis, *Stroika ar skatu uz Londonu*. Rīga: Mansards, 2010.
- Lauciūtė, Angelė, *Barakudos dienoraštis, arba lietuvaiteš įspūdžiai Kanadoje*. Vilnius: Spauda, 2001.
- Manfelde, Andra, *Dzintente*. Rīga: Literatūras kombains, 2012.
- Mataitytė, Rūta, *Gunda*. Vilnius: Tyto alba, 2015.
- Miliūtė, Julija, *Ar braškės virsta ferariais?* Vilnius: Obuolys, 2015.
- Muktupavela, Laima, *Pievagrybių testamentas*. Vilnius: Mintis, 2003.
- Nora, Pierre, *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.
- Popovs, Aleks, *Misija Londonā*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2012.
- Raščevska, Ilga, *Norakstītie*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2016.
- Rykštaitė, Vaiva, *Kostiumų drama*. Vilnius: Tyto alba, 2013.
- Rykštaitė, Vaiva, *Trisdešimt*. Vilnius: Tyto alba, 2017.
- Satkauskytė, Dalia, „Lėtas transkultūrinis tapsmas‘ ir jo vertės naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje“, *Žmogus ir žodis* 2 (2012).
- Staponkutė, Dalia, *Iš dviejų renkuosi trečią. Mano mažoji odiseja*. Vilnius: Apostrofa, 2014.
- Staponkutė, Dalia, *Lietumi prieš saulę*. Vilnius: Apostrofa, 2007.
- Uzule, Laura ir Zelče, Vita, *Latviešu kapu svētki: identitātes rituāls*. Rīga: Mansards, 2014.
- Verstraete, Ginette, „Gender“, in *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*, eds. M. Beller, J. Leerssen. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007.

Laura LAURUŠAITĖ

FEMALE REPRESENTATION OF DISPLACEMENT IN CONTEMPORARY WRITING ABOUT (E)MIGRATION

Summary. In this article we seek to determine the movement from a general understanding of contemporary (e)migration to a specifically women's experience of displacement. The research consists of two parts unified by a scale of women's images which allows us to identify various representations of women in texts by Lithuanian, Latvian, and Bulgarian (e)migrants written over the past decade. In the first part, based on the methodology of imagology, we discuss the family as an impaired social cell, the changing stereotypical role of gender and motherhood, the collision between a woman's self-image and the eastern European hetero-image imposed on women and conditioning their desubjectivization. In the second part imagology combined with the sociology of literature (Vytautas Kavolis) helps us to untangle the links between femininity and nationality. Metaphors of a woman's infertile body are interpreted on the model of an emptying homeland; the disrupted connections of emigrants with their homeland, its traditions, and its national projections are reinterpreted on the basis of changing femininity.

Keywords: Lithuanian emigration literature, Latvian emigration literature, imagology, hetero-image, nationality, family, woman, homeland.

Įteikta 2019 03 20

Priimta 2019 05 30